

jalni oživitvi in v strnitvi vseh literarnoznanstvenih pristopov. To je odnos nasproti tradiciji. Nasproti sodobnosti pa bo treba biti kar najbolj odprt, ker je edino s tipalkami na vse strani mogoče biti v kontekstu časa, v katerem živimo. Zato ni več mogoče kakršnokoli zapiranje v pozitivistično strogo omejene znanstvene discipline. Le-te prehajajo ena v drugo, prežemajo se in žive kot enota spoznavnega procesa, ki ima več aspektov. Zato je pot *Slavistične revije* v prihodnost mogoča samo, če bo peljala skozi sintezo dosedanjih znanstvenih dosežkov v integracijo s sodobnimi duhovnimi tokovi v svetu.

Jože Pogačnik

NEKAJ UGOTOVITEV OB POPOLNEM IZPISU VODNIKOVEGA ROKOPISNEGA NEMŠKO-SLOVENSKEGA SLOVARJA

Kot je znano, je pisal Vodnik prvopis svojega slovarja od 7. marca 1804 do 23. decembra 1806 malone nepretrgoma, razen od konca avgusta do 22. novembra 1806. V tem času — ali vsaj ne dolgo potem — pa je tudi na čisto prepisal najobširnejšo nemško črko A, tj. 307 in pol strani rokopisa s 24.074 slovenskimi besedami. Ves Vodnikov slovar obsega 95 zvezkov + Pridav, ki imajo skupaj 2532 popisanih strani v velikosti $19 \times 23,5$ cm.

O Vodnikovem rokopisnem *Slovenskem Besednjaku* so pisali že M. Čop, F. Wiesthaler, I. Grafenauer, F. Kidrič, A. Gspan, S. Suhadolnik in še več drugih. Najbolj izčrpno je o Vodniku kot jezikoslovcu pisal I. Modic (DS 1909). Tu hočem povedati samo nekaj tistega, kar sem ugotovil pri popolnem izpisu tega slovarja za Inštitut za slovenski jezik pri SAZU.

V Vodnikovem slovarju je 139.488 slovenskih besed-gesel. Te besede so troje vrste. Najprvo tiste, ki jih je zapisal Vodnik s črnimolom pri prvopisu (vseh je okrog 105 tisoč). Okrog 20 do 25 tisoč slovenskih besed je Vodnik pripisoval v slovarju do svoje smrti. Zadnji pripis je od 27. sept. 1817 (pri geslu Wohnen). Večina Vodnikovih pripisov je zapisana s svinčnikom, včasih zelo nerazločno; sedaj so že zabrisani, tako da jih komaj razbiramo. Nekaj pripisov je tudi s svetlejšim črnimolom. Vsaka Vodnikova s svinčnikom pripisana beseda ima na listku posebno pripombo, koristno za razpravljanje o nastajanju slovenskega besedja. Tretjo vrsto besed (9500 jih je) pa so pripisali v slovar po Vodnikovi smrti tisti, ki so ga prebirali in uporabljali. Redki teh pripisov s svinčnikom do dobre nove slovenske besede, večji del so vzete iz hrvaščine, iz Murkovega in Janežičevega slovarja itd. Pripisi so iz leta 1850; sodeč po zapisih v bohoričici, pa jih je nekaj gotovo starejših. Tudi vsak tak poznejši pripis ima na listku pripombo, tako da je Vodnikovo blago lahko ločiti od tujega.

Po Vodnikovem zapisu na kraju *Besednjaka* ima slovar 30.506 nemških gesel. Sprva več geslom Vodnik ni pripisal slovenskih pomenov; takih nemških gesel je npr. pri črki A 33, v Pridavu 7, vseh v *Besednjaku* pa je razmeroma malo, nikakor ne prek tisoč. Nemščino je pisal Vodnik bolj slabo in z napakami; vsako malce nenavadnejše nemško geslo je rad opredelil z obširnimi opisovanjem, gesla pa ponavljal v več pisnih oblikah.

Vodnik je prvi slovenski slovarnik, ki si je prizadeval, da bi zbral kar najbolj širokogrudno in čim več pristnih slovenskih besed, ki so jih govorili in pisali tedanji Slovenci na celovitem slovenskem ozemlju. Mirno smemo trditi, da bi bila razvoj in veljava slovenščine precej drugačna, ko bi se bil Vodnikov slovar natisnil (in Hlipolotov iz l. 1711—1712). Če iz obeh slovarjev odvejamo pleve, ki jih pa ni kdovekaj, sta oba slovarja natrcana s tolikim bogastvom slovenskega jezika, da bi se bilo ob njiju zastavljalo in razbilo vsako omalovaževanje slovenščine.

Ceprav se je oziral Vodnik tudi po tujih vzorih in je iskal zdaj pa zdaj primernih besed v ruščini, češčini, hrvaščini, lužiščini, pri Belostencu, Eberhardu, nekem Anonymusu, itd., je kljub temu vendarle ohranil samostojno, samosvojjo presojo, redkokdaj ga je zapeljal tuj zgled v zmotu. Vodniku je šlo v vsem za res ljudski, naroden vse-slovenski besedni zaklad in je bil pri zbiranju le-tega neutrujen.

Vodnik je prvi slovenski leksikograf, ki si je prizadeval, da bi zbral kar najbolj širokogrudno in čim več pristnih slovenskih besed, ki so jih govorili in pisali tedanji Slovenci. V rokopisu je nešteto pripomb, v katerih je Vodnik naznačil, kje, kdaj in od koga je slišal ali vzel kako besedo. M. Cigale, ki je v svojem nemško-slovenskem slo-

varju 1860 prevzel večji del slovenskih besed iz Vodnika, je le redkokje tudi navedel ta vir, pri nobeni besedi pa ni zapisal Vodnikovega izvirnega naglasa, ki je z izjemo narejenih besed povzet po živem govoru.

Tudi sicer so se ob izpisovanju Vodnikovega slovarja ponujale nekatere primerjave s Cigaletovim, kar je dalo nekaj zanimivih ugotovitev.

Cigale je prepisoval Vodnika od besede do besede, pri čemer je hkrati starejše Vodnikove besede in oblike prilagajal sodobnemu pravopisu in jih pri tem nekaj pokvaril. Pri Vodnikovih besedah ali oblikah pa, ki niso bile Cigaletu po godu ali so se mu zdele nevsakdanje, svojevrstne, je pristavil Vodnikov vir, tj. črko V. Cigale je prevzel v svoj slovar gotovo več kot 95 odstotkov Vodnikovega slovenskega besedja in tudi v nemškem frazeološkem delu je mnogo Vodnikovega blaga. V uvodu na str. VII in VIII pa je Cigale omenil Vodnikov slovar le tako na splošno in na kraju rekel, da je bilo šele drugi polovici stoletja pridržano, da dragoceno Vodnikovo gradivo napravi dostopno javnosti. Po vsej pravici in v resnici je torej *Deutsch-slovenisches Wörterbuch* v dveh delih iz l. 1860, ki mu običajno pravimo Wolf-Cigaletov slovar, pravzaprav Vodnik-Cigaletov slovar. S tem pa, da je prevzel Cigale v svoj slovar malone ves Vodnikov rokopisni material, se Cigaletova zasluga prav nič ne zmanjša. Poleg Vodnikovega nemškega besedja je namreč Cigale zelo pomnožil nemške iztočnice iz Heinsiusovega slovarja (1840) in še iz več drugih.

Da pa pokažemo razmerje slovenskih besed v Vodnikovem in Cigaletovem slovarju, navedimo dva primera. Vodnik ima od A do Abdörren 700 slovenskih besed, vtem ko jih ima Cigale za enako razmerje nemških gesel 1250, torej kar 550 besed več. Medtem ko ima Vodnik v geslih Allgemeinheit — Angehen skupaj 2246 slovenskih besed, jih ima Cigale samo pri geslih Allgemeinheit — anbiegen že 2353. Cigale torej ni povečal le Vodnikova nemška gesla za več kot tretjino, kakor je zapisal v predgovoru na str. XI, marveč je še bolj pomnožil — nekako za tri četrtine — Vodnikovo in pripisano poznejše tuje slovensko besedje, tako da ima Cigaletov slovar iz l. 1860 najmanj 250.000 slovenskih besed, raje pa še več.

Pri proučevanju in raziskovanju slovenskega besedja glede na prvi zapis, naglasa itd. se že več kot sto let maščuje, da Cigale ni navedel vira in naglasa pri vsaki besedi, ki jo je dobil iz Vodnika. Pleteršnik je namreč vzel v svoj slovensko-nemški slovar razmeroma največ slovenskih besed iz Cigaletovega slovarja, ki »so ga gimnazijci in bogoslovci, dasi takemu delu ne vajeni, s primerno natančnostjo izpisali«. Vodnikove besede pa niso prešle v Pleteršnikov slovar samo z označbo *Cig.* in *V.-Cig.*, temveč jih je veliko, ki si jih je prepisal iz Vodnika Caf, prevzel Murko v svoja slovarja itd.; precej pa je tudi takih, ki jih je Pleteršnik poznamenoval celó za *nk*, tj. novejša slovenska književnost. S tem so bile slovenske besede, ki so jih govorili in pisali že v 18. stoletju, potisnjene za več desetletij ali za stoletje naprej v novejšo dobo, s čimer je bila zabrisana prava razvojna pot slovenske besede.

Kar smo povedali, ponazorimo za boljše razumevanje z nekaj primeri. Vodnik za *Angeler* in *Angelischer* navaja pomen *ternikár*; Pleteršnik te besede ni sprejel, pač pa jo imata v pomenu *tfnkarja* (tj. kdor lovi s trmkom) Sp 1950 in 1962. Med mnogimi drugimi je zanimiv primer beseda *premog*, zato o nji nekaj več. J. Koštiál pravi (Zeitschrift für slavische Philologie, VII, 381—383), da se je po pomenu »Drache, Lindwurm« v Megiserjevem slovarju 1592 in v Valvasorjevi *Die Ehre* 1689, prikazala beseda *premog* nepričakovano l. 1833 v Murkovem slovensko-nemškem slovarju: *Prémog*, m. in Kr. (ain) die Steinkohle; in Kt. (= Kärnten) der Drache. Nato navaja Koštiál še novejšo primere. Breznik pa je pripisal v svoj izvod Pleteršnikovega slovarja, II, 255, da je Metelko (Lehrgebäude 1825, 151) naredil besedo *prémog* »Steinkohlen«, iz »premogova kri« M. Ravnikarja v *Zgodbah* 1815—1817, ne da bi zapisal tudi potreben navedek. V Cigaletovem slovarju, II, 1080, s. v. *Naphta*, in v *Plet.* II, 255, s. v. *premogov*, beremo isto s pristavkom: »nach Ravn. in der Woheins»; »Bohinj — Ravn. (Cig.)«. Pri iztočnici *Steinkohle* pa je Cigale zamolčal, da ima besedo *premog* najprej in večkrat Vodnik v svojem slovarju, in sicer pri iztočnici *Braunkohle*, kjer je zapisal sprva *rújávi prémog*, a je potem naglas na *é* prečrtil in ga napravil na *ó*: *premog*, *Glanzkohle*, *švitli prémog*; *Harzkohle*, *šmólnati prémog*; *Steinkohle*, *prémog*, *Steinkohlen* (v sestavah) *prémogov*. Povsod je zapisal Vodnik besedo *premog* brez vsake pripombe, kar pomeni, da mu je bila beseda vsakdanja. Vedeti pa moramo, da je pisal Vodnik v *Lublanske Novize* 1797 (13, 4) in 1798 (58,2) namesto *premog* le *semelfsko oglie*, torej mu tedaj ta beseda še ni bila znana. — Pri tem se nehote spomnimo besede *smodník*, ki jo je Vodnik prvič zapisal v *Lub. Nov.* 1800, 14, 2, prej pa je pisal strelni prah, dasi beremo besedo *smodník* že v *Guts-*

mannovem nemško-slovenskem slovarju 1789, 280, a za nemški Senger. Kakor je slišal Vodnik besedo smodnik v pomenu Schiesspulver od nekega kmeta (glej J. Kopitarjev zapis o tem v Wiener allgemeine Literaturzeitung, Intelligenzblatt, Junius 1813, 101—102), takó je tudi besedo premog v pomenu Steinkohle moral večkrat slišati od preprostih ljudi.

Vodnik se je znal izogniti dobesednemu prevajanju nemških rečenic in je z redkimi izjemami prestvarjal Slovencem čisto tuje nemške stavke v lepo ter čisto slovensko besedo: du hast mir Ursache dazu gegeben — ti si me k timu napelal, der Jugend Fleis ist der Alter Ehre — mladost stari častito starost, eine reiche und angebaute Sprache — bogat in obdelani jezik, mit der heissen Nadel nähien — tje v en dan delati, Hopfen und Malz verlieren — prazno slamo mlatim ali bob v steno metam, hab ich ist besser als hätt ich — bolj je derži ga ko lovi ga, der Hafer sticht ihn — sit je, kruh po njemu razbija.

Jože Stabéj

DROBEC ZA ZGODOVINO BESEDE »VADA«

T. Korošec je v članku o ribiški terminologiji (JiS 1965, 203) omenil tudi besedo *vada*. Postavil jo je med termine, »ki jih je Lokar precej nekritično sprejel v slovar od vsepovsod« in ki »so se v ribiški literaturi obdržali malo časa«. Pod črto je pripisal, da bi bilo zanimivo »vedeti, od kod jo je vzel Lokar in če je bila ali je še v kakšnem slovenskem narečju«.

Lapsus, ki se je vrnil v zgodovinski oris te besede ob Hipolitu, je popravil F. Bezljaj (ib. 256) in potem dodal, da že pri Dalmatinu najdemo izvedenko *vadnica* »der Lockvogel«, pri Vodniku pa tudi glagol *vaditi*, *vadim* »vabiti, nastavljati vabo«.

Iz leksikološke literature in iz gradiva, ki je na razpolago v Inštitutu za slovenski jezik, je mogoče pri današnjem stanju izpisov izvedeti o zgodovini besede *vada* in njeni družini še tole:

Dalmatin je zapisal: *Falh ferce je raunu kakòr ptizhja vadniza na precepu, inu ltrejshe, koku bi te mogèl vloviti* (Biblija II, 158). Stavek kaže, da Pleteršnikov podatek *vadnica* »der Lockvogel« ni čisto zanesljiv, saj se da *vadnica* razlagati tudi malo širše (das Lockmittel, die Lockspeise), zlasti zato, ker je imel Dalmatin za *Lockvogel* še dva natančnejša izraza. Zgled: *Sakaj mej moim folkom le najdeo hudobni, kateri ludem lhtrike polagajo, inu palty narejajo, de bi je vluvili, kakòr Ptizharji s'Precepom: Inu nyh hifhe so polne goluie, kakòr je kletka polna Vabceu* (ib. 30). Pri besedi *vabec* stoji zvezdica, na levem robu besedila pa je ob ponovljeni zvezdici sinonim *Vadceu*. Ta sinonimni odnos, ki doslej še ni podrobno raziskan, ustreza takimle odnosom na drugih mestih v Bibliji: *arfa* (besedilo) — *gosli* (rob), *bron* — *kufer*, *noriti* — *goljuati*, *peš* — *knogam*, *postojn* — *orel*, *trgač* — *berač*, *vreča* — *žakel*.

Obe besedi (*vadnica*, *vadec*) sta prišli v »Krajnsko besedishe pisano« (str. 478). Nov je tu izraz *vadnik* »der Lockvogel«, ki ga Pleteršnik ne pozna, pač pa Lokar.

Hipolit je res uporabil *vado* v »Orbisu pictusu«, vendar je Pleteršnikov navedek o njej le približen. Ustrezni tekst se glasi: *Ribizh loví te ribe ... s'térnikom ... na kátérin je natákna ta Váda*. Razen tega ne kaže prezreti, da ima Hipolit *vado* že v prvopisu in prepisu svojega slovarja pod *esca*.

V Vodnikovem rokopisnem slovarju je *vada* v našem pomenu zapisana dvanajstkrat (*vaba* pa dvakrat, od tega je en kasnejši, tuj pripis). Beseda nastopa sama ali v zvezah *dati*, *nasaditi*, *nasajati*, *nastaviti*, *nastavljati*, *natakni*, *natakatí*, *staviti vado* ter *vlečena vada* »eine an einer Schnur geschleppte Lockspeise«. V drugačnih pomenih je *vada* uporabljena štirikrat. Glagol *vaditi* je zapisan štirikrat, glagolnik *vadenje* »Lockung« enkrat.

To dokazuje, da je bila *vada* do 19. stoletja živa.

V Murku *vade* ni, pač pa *vaba*. Prešeren je v pismu stvar drugače opisal: *ga jed v tiénci nastavlena prijazno k sebi vabi*. Spet ima besedo *Alič*, na prvem mestu jo redno citira Cigale, pozna jo Janežič in seveda Pleteršnik (Gor., Dol., nk.).

Da beseda *vada* tudi v 19. stoletju ni živela samo v slovarjih, pričajo številni izpisi iz leposlovnih del v različnih zvezah: Erjavec 1881, Detela 1882, Trdina 1883, 1885, 1886, Stritar 1895, Dolenc 1903, Cankar 1901, 1904, 1909, Župančič 1904, Finžgar 1904, Medved 1906 itd.